

TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMANIN OLAĞANÜSTÜ DOĞUMU*

Asiye Figen KALKAN**

Özet:

Türk dünyasındaki destanlarda coğrafi farklılıklara rağmen meydana gelen ortak paydalar; destan kahramanlarının “birey” olarak değil, “toplumu temsil eden bir kahraman” olarak ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Oğuz Kağan ile başlayıp Dede Korkut ile devam eden Batı Türkleri yani Oğuzların ortak alp tipini birçok destanda görmekteyiz. Her ne kadar Dede Korkut’ta yer alan hikâyeler, Müslüman Türk toplumunu anlatsa da Türklerin İslamlaşmadan önceki yaşantılarının birçok özelliğini üzerinde barındırmaktadır. Araştırmacıların Türk destanlarının Batı kaynaklı destanlardan ayrılan yönü olarak işaret ettiği destan kahramanlarının olağanüstü doğumları bazı Altay, Hakas, Özbek, Kırgız, Kazak, Tıva destanlarında da kendini göstermektedir. Bu sebepten Türk dünyasını Türkiye ile sınırlamadan bu coğrafyalardaki Türk destanlarının bazılarını inceleyerek kahramanın doğumundaki olağanüstülüklerle değineceğiz. Bu olağanüstülükler daha çok, çocuksuz bir anne-babanın çok ileri bir yaşta dua ile, rüyada görülen derviş ile veya dervişin verdiği bir şey ile (çoğunlukla elma) çocuk sahibi olması; kahramanın mezar, mağara gibi kapalı bir alanda doğması ve peri, gün ışığı, kurt gibi çeşitli mitik unsurlarla dünyaya gelmesi etrafında toplanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Destan kahramanı, Türk dünyası, olağanüstü doğum.

Extraordinary Birth of Heroes in Turk Epics

Abstract:

The common points, occurring in Turkish epics despite the geographical differences stem from the epic heroes’ occurring not as own “individual” but as a “hero, representing the society”. The common “alp” type in Western Turks (namely the Oghuz Turks), beginning from Oghuz Kagan and continuing up to Dede Korkut, is seen in

* Bu çalışma doktora dersleri sırasında Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN’in önerileri ile oluşturulmuştur.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, akalkan@marmara.edu.tr.

most epics. Although the stories of Dede Korkut cover the Muslim Turkish community, they include many parts from cultural and social aspects of Turks' experiences in pre-Islamic period. Extraordinary birth of epic heroes, which the researchers have pointed out as the separating point of Turkish epics from Western-based epics appear in some Altay, Khakassia, Uzbekh, Kirghiz, Kazakh and Tyva epics. So, we are going to point out the extraordinary sides in the births of some epic heroes, by examining some of the Turkish epics from those geographical areas, without limiting the Turkish world only with Turkey. The extraordinary births usually group around an old and childless couple, having a baby after many prayers, dervish or having something (usually an apple) by him in dream; the birth of the epic hero in closed area such as a grave, cave and coming into the world with several mythical elements such as fairies, wolfs, daylight.

Keywords: Epic hero, Turkish world, extraordinary birth.

Giriş

Destan için, “Bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle, bir kahraman etrafında birleştirilerek dile getirildiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eserlerdir.” (Yıldız 2009: 7) biçiminde bir tanımlama yapılmıştır. Türk edebiyatı İslamiyet öncesi ve sonrası döneme ait birçok doğal destanı bünyesinde barındırmaktadır. Türk destan kahramanlarının temel vasıflarının başında olağanüstülük, kahramanlık, hünerlilik ve cömertlik gelmektedir. Destan kahramanı, yapılan tasvirlerle aslında kendisinin değil, temsil ettiği milletin özelliklerini üzerinde barındırmaktadır. O diğer insanlar gibi birey olmaktan öte, mensup olduğu milletin zaman içerisinde geçirdiği toplumsal ve zihinsel değişimlerin izlerini kendisinde görebileceğimiz bir kahramandır. “Başka bir ifadeyle, söz konusu kahramanlar, içine doğdukların toplumun niteliğine bürünerek o toplumun hürriyetine, kurtuluşuna ve kutsanmasına vesile olmaktadır.” (Bekki 2011: 122). Bu kahraman, özünü koruyarak farklı coğrafyalarda yeniden biçimlenen Türk destan geleneğinin ortak kökeninin bir ürünüdür. Türk edebiyatında destan dönemindeki “alp tipi” İslamiyet’in kabulü ile yerini yavaş yavaş “gazi tipi”ne bırakmıştır. Kaplan’a göre birbirinin zaman içerisinde evrilen bir devamı gibi düşünülebilen bu tipler, o dönemdeki Türk milletinin genel şuurunu, hayata bakışını ve hayatındaki değerleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Kaplan 1976: 13-21).

Türk destanlarındaki bu kahramanların olağanüstü doğum özellikleri, birçok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Metin Ekici, “The Birth of Hero in Turkic Epics” adlı makalesinde Dede Korkut Hikâyeleri’nden “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” ve “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek” anlatmalarını, Manas, Alpamış ve Köroğlu Destanı’nın Türkmen eş metnini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Yapılan inceleme sonunda, bu anlatmaların hepsinde “kahramanın doğumu”nun olağanüstü birtakım olaylarla birleştirilerek tasvir edildi-

ği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durumun Türk destanlarını Batı kaynaklı destanlardan ayırıcı bir özellik olarak ele alınabileceği düşünülmüştür (Ekici 2001: 16). Türk destanlarının bu ayırt edici özelliği kahramanın bir kahramanlık göstermesi ve ad alması kadar önemlidir.

Kaplan'ın "alp" olarak nitelendirdiği bu tip, doğuştan olgun ve güçlü doğar. Bu kahramanların yaşamları hakkında yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar fazla bilgi bulunmaz. Aylar hatta günler içinde olağanüstü bir büyüme gösteren bu kahramanlara, gösterdikleri alplık sonucunda bir ad verilir. Doğuştan olağanüstülüklerle sahip Oğuz'un tam bir kahraman olması yurduna zarar veren gergedanı öldürmesi ile tamamen gözler önüne serilir. Sözlükte "*Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam.*" (TDK 2005: 17) şeklinde verilen ad, bir insanı diğerlerinden ayıran, ona mahsus bir vasıftır. Bir insana ad vermekle onu "birey" olarak kabul ettiğimizi göstermiş oluruz. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Boğaç'a, Bamsı Beyrek'e ve Basat'a ad veren Dede Korkut'un bunu rastgele bir şekilde değil; bunların "baş kesip kan dökmeleri"nden sonra vermesi aslında ismin bir insanın yaptığı önemli hamlelerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Oğuz Kağan Destanı'nda Saklap'a, Kıpçak'a, Karluk'a, Kalaç'a ve Kangaluk'a ad veren Oğuz Kağan'ın bunu onların gösterdikleri başarılar ile alakalı olarak vermesi "İnsan ismiyle yaşar." sözünü doğrular niteliktedir.

"*Ağır ve tabi olmayan bir şekilde uzun süreli doğum, ileride kahraman olacak bir bebeğin dünyaya geleceğini haber verir.*" (Jirmunskiy 2011: 42). Bu durum destan kahramanlarının yanında Kazakistan'da Dede Korkut ile ilgili anlatılan birçok rivayette de vardır. Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan kaynaklarında Dede Korkut'un doğumuna ilişkin hiçbir bilgi yer almamasına karşın Kazakistan kaynakları onu ünlü destan kahramanları ile bir görmekte ve ona bu destan kahramanları gibi çeşitli olağanüstü doğum özellikleri vermektedir. Kazaklar arasında 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden kuğudan veya kuğu donuna girmiş bir peri kızından dünyaya gelme inancı, Dede Korkut'un doğumu ile ilgili de rivayet edilmektedir. Bir kaynakta Dede Korkut'un annesinin Kıpçak asıllı olduğu, Dede Korkut'u üç sene karnında taşıdığı, hamileliğinin yıl dönümünde büyük olayların olduğu, bebeğin dünyaya geleceği sırada dokuz gün çarpışma olduğu, üç gün boyunca dünyanın karanlığa gark olduğu, çok şiddetli yağmurun yağdığı, sert rüzgârların estiği, fırtına, yağmur ve tozdan insanların birbirini göremez hâle geldiği, Sırderya ve Karadağ'ı karanlığın bastığı anlatılmaktadır. Bir başka kaynağa göre, o doğduğunda bebek yerine bir torba gören insanlar annesinin çevresinden kaçmış; ancak annesinin torbayı yırtmasıyla ortaya çıkan bebeğin sesini duyanlar geri gelerek ona "Korkut" ismini vermişlerdir. Dede Korkut ile ilgili Kazak sözlü kaynaklarında doğumunun zor olduğu, doğumdan hemen sonra konuşmaya başladığı gibi

birtakım olağanüstülükler anlatılmaktadır. Yine Kazak kaynaklarında Dede Korkut'un mezardan veya mağaradan çıkan bir peri kızının, devin veya kuğunun oğlu olduğundan bahsedilmektedir (Alptekin 1998).

Destan kahramanlarının doğumundaki olağanüstülükler sadece onun doğumundaki ve gelişimindeki süreçle ilgili olmayıp doğum öncesindeki birtakım hazırlıklarla da bağlantılıdır. Çocuksuz ve yaşı geçmiş bir anne-babanın adağı, duası, rüyada gördüğü derviş veya dervişin verdiği bir şey ile kahramanın anne rahmine düşmesi gerçekleşir. Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han'ın çocuk sahibi olması, büyük bir toy düzenleyip açları doyurması, fakirleri giydirip borçluları borçtan kurtarması ve ağzı dualıların duaları sayesinde gerçekleşmiştir.

"... Türk destanlarının olumlu, alperen tipi destanlarımızın çoğunda daha ana rahmine düşmeden 'olağanüstü' yani Tanrı veya 'Tanrısal' güçler tarafından benzer kabiliyet ve güçlerle donatılmaya başlanması -ki en başta varlıkların bağışlanması, adak olmaları gelir- nedeniyle ve doğumlarından itibaren bir veya birkaç günde büyümek, süt yerine, et, ekmek, su, şarap-kıymız istemek, kısa zamanda konuşmak, henüz bebek beşiğinde yatarken 'gelecekte yapacakları büyük fütuhatin haberini vermek' gibi olağanüstü yeteneklerle ve hedeflerle doğarlar." (Çobanoğlu 2007: 105).

Kahramanlara verilen bu olağanüstü güçler kahramanın "kutsal" olduğunu Fuzuli Bayat'ın tabiri ile "Tanrıoğlu" olduğunu destekleyici mahiyettedir. O toplum için kurtarıcı niteliğinde olan bu kahramanın sıradan bir insan gibi dünyaya gelmesi, fiziksel ve ruhsal özellikler taşıması mümkün değildir. *"Nitekim yeni doğan Oğuz'un ağzı kırmızıdır. Manas'ın ise eli kanlıdır. Cengiz de avcunda bir kan pıhtısı ile doğar."* Bayat'a göre bu özelliklerle dünyaya gelen kahramanların hususi bir misyonları vardır. Öyle ki Oğuz, Manas ve Cengiz gibi karakterler, baş kesip kan döken, cihan devleti kuran millî hükümdarlardandır (Bayat 2013: 148). Bayat'ın verdiği bu destan kahramanlarının yanında elinde yada taşı vb. ile doğan daha birçok destan kahramanına rastlanmaktadır.

Kahramanlardaki bu kan rengilik (kırmızılık) onun "baş kesip kan dökmeye" özelliğini simgelemektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan *"O zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad koymazlardı."* (Ergin 2008: 118) cümlesi, aynı zamanda özel bir şekilde ad alan destan kahramanlarının kahramanlaşmasının ilk aşamasıdır.

Bütün bunlar ışığında Türk destanlarındaki kahramanlara baktığımızda, onun doğumunda olağanüstülüklerin olması gayet tabiidir. Çünkü o sıradan bir insan değil, Oğuz Kağan'da tasvir edildiği gibi kendini milletine adanmış hatta yeryüzüne Tanrı'nın elçisi olarak gönderilmiş, kut inancı ile bütünleştirilen, milletin kurtarıcısıdır. Bu insanüstü özelliklere sahip bir kahramanın

bazı olağanüstü doğumlarla dünyaya gelişi, onun bu özel konumunu daha en başta gözler önüne sermektedir.

Yapılan bu nitel araştırmada, “doküman incelemesi” veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini Türk topluluklarının Türkiye Türkçesine aktarılmış destanları, örneklemini ise seçkisiz örnekleme yöntemiyle alınmış çeşitli destanlar oluşturmaktadır. Burada özellikle Türk dünyasına ait Türkiye Türkçesine aktarılmamış birçok destanda konumuzla ilgili çeşitli motiflerin bulunabileceğini de belirtmemiz gerekir.

Çocuksuzluk ile Dünyaya Gelen Kahraman

Destanlarımızın birçoğunda bir sürü malı mülkü olmasına rağmen çocuk sahibi olamayan, yaşı geçmiş hanlar vardır. Bu hanlar tüm mallarını, yurtlarını dahi bir evlat sahibi olmak için gözden çıkarmışlardır. Kimi zaman elindeki tüm varlığını kaybeden han, kimi zaman sofraya açıp yoksulları doyuran han, kimi zaman ise Tanrı’ya dua eden han bunun neticesinde bir çocuk sahibi olur. Genellikle bu hanlar biyolojik olarak çocuk sahibi olabilecek yaşı çoktan geçmiştir; ancak Tanrı’ya sundukları adaklar, yaptıkları iyilikler ve bir ağzı dualının yardımı ile çocuk sahibi olur. Böyle kutsallıklarla dünyaya gelen çocukta görülen olağanüstü özellikler âdeta onun kahramanlığının mührüdür.¹

Dede Korkut Hikâyeleri’nden **Dirse Han Oğlu Boğaç Han** boyunda, Dirse Han hünerliliğine ve erdemliliğine rağmen Bayındır Han’ın düzenlediği toyda kara otağa alınır ve pek hürmet görmez. Bunun sebebinin çocuksuzluk olduğunu öğrenen Dirse Han, eşine neden çocuk sahibi olamadıklarını sorar. Eşi şöyle cevap verir: “[Y]erinden kalk, alaca çadırını yeryüzüne diktir, attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kes, İç Oğuz’un Dış Oğuz’un beylerini başına toplar, aç görse doyur, çıplak görse donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yağ göl gibi kıymız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize bir topaç gibi çocuk verir.” (Ergin 2008: 80-81) Bu şekilde bir toy düzenleyen Dirse Han, bir ağzı dualının duası ile evlat sahibi olur. Dede Korkut Hikâyeleri’nde sürekli vurgulanan “erdemlilik”, Dirse Han’ı evlat sahibi eder. Ağzı dualının duası ile olan bu çocuk (Boğaç Han) on beş yaşında iken kimsenin baş edemeyeceği bir boğayı yenerek kahramanlığını göstermiş olur. Burada erdemlilik ile vurgulanan fakirleri doyurmak ve giydirmek, zor durumda olanları o durumdan kurtarmak gibi İslamiyet’in de emirlerinden olan bazı özellikler vardır. Yapılan bu iyiliklere karşılık Tanrı’dan istenen şeyin gerçekleşeceği inancı, İslamiyet’teki adada benzermektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nden **Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek** boyunda Pay Püre Bey, kendisi öldüğünde tahtına, yurduna oturacak bir oğlu ol-

1 Bk. YILDIZ, Naciye (2009), “Türk Destanlarında Çocuksuzluk”, *Millî Folklor*, S 82, s.76-88.

madığı için Oğuz beylerinin yanında gözyaşı döker. Bunu gören Oğuz beyleri onun bu isteği için Tanrı'ya ellerini açıp dua ederler. Pay Piçen Bey de Oğuz beylerinden, bir kız evlat sahibi olmak için Tanrı'ya dua etmelerini ister. Pay Piçen Bey bir kızı olması durumunda onu Pay Püre Bey'in oğlu ile beşik kertmesi yapacağını duyurur. Aradan geçen zamanda Pay Püre Bey'in bir oğlu, Pay Piçen Bey'in ise bir kızı olur. Oğuz beylerinin duaları ile olan bu çocuklar av avlamada, ata binmede, güreşte birbirlerinden yeteneklidirler (Ergin 2008: 116-153). Böyle özel bir duayla dünyaya gelmeleri ile açıklanabilecek bu bahadırılıkları cinsiyet farkı gözetmeksizin kendini göstermektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Banu Çiçek, Selcen Hatun, Burla Hatun ve Dirse Han'ın karısı başta gelen örnek kadın tipleridir. Bu kadın tiplerinde erkeklerden aşağı kalmayan bir "hünerli" ve "erdemli" oluş söz konusudur. Bu boyda beylerin birinin kızının, diğerinin de oğlunun olmasını istemesi, her ikisinin gerçekleşmesi için Oğuz beylerinin Tanrı'ya el açarak dua etmesi, Oğuz Türklerinde evlat sahibi olmada cinsiyet faktörünün ön planda olmadığını göstermektedir.

Dünyanın en uzun destanı **Manas**'ta on dört yıldır çocuğu olmayan Yakup Han, bunun sebebinin eşi Çıyırıcı'nın *evliya mezarına gitmemesi, elmalıkta (yerlerde) belenmemesi ve kaplıcalarda (yılanıp) gecelememesi* olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine "*Yakup Han, Çıyırıcı'nın beline bir sadak bağlattı ve O'ndan şimdi bir oğlan doğurttu. (Yakup Han) oğlunun yüzüne baktı, beyaz eti pamuk gibi, kemikleri bakır gibi (idi). Bir ak kısrağ getirdi. Yakup Han doğan oğlunun adını Dört Ulu Peygamber'e 'Manas' koydurdu. Dört Peygamber onu kucakladı... Manas kükredi ve (daha) beşikte yatarken konuştu: 'Ak sakal ateke Yakup Han, Müslüman yolunu açacağım, kâfirin malını saçaacağım, kâfiri sürgün kılacağım, Müslüman (için) kurtuluş olacağım!' (dedi).*" (Gülensoy 2002: 29-31). Destanda Yakup Han çocuk sahibi olmak için yapılması gerekenleri açıkça dile getirmiştir: Kadının bir evliyanın mezarını ziyaret etmesi, yerlerde yuvarlanması ve kaplıcalarda yılanıp gece yatması. Dede Korkut'taki benzer anlayış aşağıda bahsedeceğimiz Alday-Buuçu, Kuzıykürpes gibi daha birçok destanımızda da bir evliyanın ya da ağzı dualının duasını almak, kutsal mekânlarda uyumak, kutsal sularla yıkanarak arınmak vasıtası ile çocuk sahibi olma biçiminde görülmektedir. Ardından, beyaz tenli ve bakır rengi kemikli bir çocuğun dünyaya gelişi gerçekleşmiştir. Beyaz, Türk mitolojisinde mavi gibi Gök Tanrı'nın rengi sayıldığından (Çoruhlu 2002: 190), bakır rengi ise kızıl, kırmızı ile denk kuvveti, gücü, savaş tanrılarının rengini simgelediğinden (Çoruhlu 2002: 186) doğan çocukta Tanrı'dan gelen bir kutsallık olduğu fiziksel özellikleri ile verilmiştir.

Manas'ın daha beşikte iken dile gelip konuşması, kâfirleri yeneceğini söylemesi onun olağanüstü doğumunu tamamlayan özelliklerindedir. Çıyırıcı'nın öldürülen kaplanın yüreğini yemesinin Manas'a güç ve yiğitlik vermesi

söz konusudur. Bunun benzeri örnekler başka Türk ve dünya destanlarında da yer alır.² Jirmunskiy, Manas'ın alışılmış destan kahramanlarından farklı olarak ejderha, düşman-dev gibi insanüstü masalsı-mübalağalı çizgilerle tasvir edildiğini şu örneklerle belirtir: “*Burnu dere gibi uzun, burun kökü sıra dağlara benzer; sakalı ok için sadak, bıyıkları maça gibidir; büyük ağzı uçurum ağzı gibi; kemikleri dökme gibidir, kafası iyi çalışır; en hafif elbisesi bir deve yükü eder; sanki yerle göğün birleşmesinden yaratılmıştır; yerküre kalınlığı sayesinde onun gücüne dayanabilir.*” (Jirmunskiy 2011: 41, 59). Manas'a verilen bu özelliklerin hepsi onun kahraman oluşunu somut bir hâlde görünür kılan fiziksel özellikleridir.

Özbeklerin en önemli destanlarından **Alpamış**'ta biri zengin, biri şah olan iki kardeş de çocuk sahibi olamaz. Mevkilerine rağmen katıldıkları bir düğünde itibar görmemelerinin nedeninin çocuklarının olmaması olduğunu öğrenirler. Bunun için çözüm olarak Bayböri şöyle bir teklifte bulunur: “*Şuradan Şahımerdan Pir'in bahçesi üç günlük yol tutarmış, her kim gece gidip gecelerse, devlet isteyen, devlet dilermiş, çocuk isteyen çocuk dilermiş, ahiret isteyen iman dilermiş, kırk gün burada geceleleyen kişi muradına erermiş. Biz de gitsek, sadakamızı hayrımızı versek, Şahımerdan Pir'in bahçesinde geceleyip biz de bir çocuk dilesek.*” (Yoldaşoğlu 2000: 26). Hediyelerle Şahımerdan Pîr'in bahçesine giden Baysarı ve Bayböri, kırk günün sonunda duydukları sesle burada yatmalarının çocuk sahibi olmalarına yetmediğini öğrenirler; ancak tekrar bir kırk gün daha yatarlar ve bu defa çocuk sahibi olacaklarını duyarlar. Evlerine dönen iki kardeş hemen kırk gün kırk gece bir eğlence düzenler. Bu eğlencenin sonunda eşleri hamile kalır ve günü gelince doğum yaparlar. Bayböri'nin bir kız bir oğlu, Baysarı'nın ise bir kızı olur. Bu haberi alan beyler yemekler yaptırıp fakirleri, çaresizleri doyurur; bekârların düğününü yapar. Bu toyun sonunda gelen derviş -ki bu Şahımerdan Pir'dir- erkek çocuğuna Hekimbek adını verip çocuğun sağ omzuna beş elini vurup izini çıkarır. Kızlara da isim veren Pir, Hekimbek ile Baysarı'nın kızını beşik kertmesi yaparak onlar için dua eder ve gider. Henüz yedi yaşında iken tunçtan yayını çok iyi atan çocuğa bu gücünden dolayı “Alpamış Alp” ismi verilir ve bundan sonra ona böyle seslenilir. Destanda görüldüğü gibi henüz yedi yaşında büyük bir güç gösteren Alpamış, çocuksuz bir anne-babanın bir ağzı dualının duasını alması ve cömertlik göstermesi ile dünyaya gelmiştir. Bu destan, Dede Korkut Hikâyeleri'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyu ile olağanüstü doğum konusunda büyük bir paralellik göstermektedir: 1. Beyin çocuğu olmadığı için toyda itibar görmemesi, 2. Beyin çocuk sahibi olmak için çözüm araması, 3. Çözümün cömertlik göstermekte ve bu sayede bir ağzı dualının duasını

2 Bk. JIRMUNSKIY, V. M. (2011), *Türk Kahramanlık Destanları*, Çev.: Mehmet İSMAIL ve diğerleri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 41-42.

almakta olduğunu görmesi, 4. Büyük bir toy düzenleyerek fakirleri doyuran, çıplakları giydiren beyin bir ağzı dualının duasını alması, 5. Bu sayede beyin eşinin hamile kalması ve çocuk sahibi olmaları, 6. Dünyaya gelen bu çocuğun büyük bir güç gösterisinde bulunarak kahramanlığını ilan etmesi.

Altay destanlarından **Közüyke**'de çocuğu olmayan iki komşu ülke kağanının aynı anda avlanmaya gitmesi, burada nişan aldığı geyiğin dile gelip konuşmaya başlaması, kağana karısının kendisi gibi hamile olduğunu, oğlunu/kızını beklediğini iletmesi ve gerçekten kağanların bir erkek ve kız çocuğunun dünyaya gelmesi görülür. Kağanların her ikisinin de geyiğin kendine çevrilen oka karşı, önce kendisinin doğacak yavrusu için süt olsun diye gezindiğini sonra kağanın eşinin kendisi gibi doğum için az zamanının kaldığını söylemesinin ardından okunu başka bir yöne çevirerek geyiğe zarar vermediği görülür. Dünyaya gelen bu çocuklara ad verilmesi ve çocukların beşik kertmesi için yapılan toyda, bir *yaşı yüze ulaşmış, yanağına kırışıklık düşmüş, yaşlılık vakti gelmiş, sert kemikleri yumuşamış, Aksagal erkek ve bir yanağı büzülmüş, eti, kanı katılmış, oturduğunda kalkamaz, yürümek istese yürüyemez, iki saçının örgüsü incelmış, iki şakağına ak düşmüş, yaşlı kadın* (Dilek 2002: 313-314) gelir ve çocuklara isimlerini koyar, dua eder. Bir ağzı dualı yaşlı tarafından dua alan bu *bağışlanmış çocuklar* (Dilek 2002: 312) bir kahramanlık özelliği ile dünyaya gelişlerini aldıkları isimler ile pekiştirmiştir. Babaların avda karşılarına çıkan geyikleri vurmamaları onlar için bir nevi adak olmuş ve bu hayvandan müjdeli haberi almışlardır. Bir canlının yavrusunun yüzü suyu hürmetine onun canına zarar vermeyen baba kağanların kendileri de böylece evlat sahibi olmuştur.

Başkurt destanlarından **Alpamişa**'da Közüyke'deki gibi çocukları olmayan iki komşu hükümdar vardır. Bu hanlardan Akkübek Han doksan, eşi seksen yaşında olmasına rağmen bir erkek ve kız evlat sahibi olmuştur. *Akkübek'in oğlu olağanüstü doğmuş. O, ay büyümesini günde büyüyüp, yıl büyümesini ayda büyüyüp, bir günlükken yürüyüp, ikinci günde sokağa çıkıp çocuklarla koşuşup, atlayıp oynamaya başlamıştır.* Akkübek Han'ın sınıcı onun bu olağanüstü büyümesinin alplığından kaynaklandığını belirterek ona "Alpamişa" adını vermiştir. Nitekim Alpamişa sınıcının dediği gibi *yıllar geçtikçe, pek güçlü biri olup büyümüş. Çevresinde güçlülüğü ile ayrılır; yere bassa su çıkarır; taşa otursa taş ezer; dağa yaslansa dağ ezer şanlı bir yiğit olup tanınmış. Bahadırılığının üstüne usta avcı, Mergen okçu; usta kuraycı oluşu da onun şöhretini artırmış* (Ergun ve İbrahimov 2000: 249). Diğer han Eyler Han'ın da *seksen yaşındaki hanımı bir yüzü gün, bir yüzü ay gibi güzel bir kız doğurmuş.* Düzenlenen toyda bu kıza Barsınlıv ismini vermişler. *O, pek kabiliyetli akıllı biri olup on sekiz yaşına yetmiş. Barsınlıv, çocuk zamanından pehlivan olup, güreşip; nice bahadırları yenip rezil etmiş. Güzelliğine*

dengi olmayan Barsınhılıv'ı isteyenlerin hesabı-sayısı çokmuş. Biyolojik olarak çocuk sahibi olamayacak bu iki hanın oğlu ve kızı benzerlerinden büyük olağanüstülükleriyle ayrılmaktadır. Henüz doğumlarında başlayan bu durum, ilerleyen yaşlarında artarak devam etmekte, bir alplık özelliği olarak görülmektedir.

Şor destanlarından **Altın Tayçı**'da karısı altmış, kendisi yetmiş yaşında olan Ak Kağan'ın karısı günlerden bir gün doğum yapar ve bir oğulları olur. *"Büyür oğlan Tanrı yardımıyla, günden güne yiğitleşir... Oğlan yürümeye başlar. Oğlan dedi, anasına, babasına: 'Adımı koyun!'"* (Ergun 2006: 302-303). Yaşı geçmiş bir anne ve babadan ansızın dünyaya gelen bu çocuğun adının koyulmasını isteyişi ve bunun için düzenlenen toydan sonra bir ihtiyarın gelerek ona dualar edip adını "ak kula atlı Altın Tayçı" koyuşu, sonrasında ise onun gösterdiği yiğitlikler ve ölüyü diriltme bu olağanüstü doğumunu tamamlayıcı nitelikte kahramanlıklardır. Metinde Altın Tayçı'nın özellikle "Tanrı yardımıyla büyümesi"nin belirtilmesi onun kutsallığına yapılan bir vurgudur.

Tıva destanlarından **Alday-Buuçu**'da üç yüz yaşındaki Alday-Buuçu'nun çocuk sahibi oluşu, üç ay düşünmesi sonucu kutsal kara kitabı açması ve buradaki yönergeler ışığında *Hüürtün-Kızıl tayganın güney yamacında, mağarada hoşbaht oturan Açıtı lamaya dilekte bulunmaya gitmesi* ile başlar. Üç ayın sonunda *lamaya samurun karasından, kurdun bozundan, tiyinin akından, tilkinin kızılından, vaşağın alacasından, güzel kazar gözli al attan da bir kurban sunayım, diye düşünürmüş.* Bunlarla beraber lamanın yanına giden Alday-Buuçu, dua etmeye başlamış. Bunun üzerine onun derdine derman olması için *Açıtı lama kutsal kara kitabını açıp bakmış da derman torbasından kızıl kaplı emi vererek, "Kadınına bunu götürüp üç gece ezip içir."* demiş (Ergun ve Aça 2004: 212-214). Bunun üzerine kuşam, pusat gibi silahlarını, okunu, yayını, bir mağaraya sıkıca kapatan Alday-Buuçu'nun o günden tam üç ay sonra eşi hamile kalmış. Bu destanda çocuk sahibi olmak bir ağzı dualının duası, ona sunulan adaklar ve bir canlıya zarar veren silahların bir yerde kapatılması sonucu gerçekleşmiştir. Üç yüz yaşındaki bir ihtiyarın çocuğunun olması imkânsız iken dua ve adak ile bunun gerçekleştiği görülmektedir. Yürür yürümez kuş, çöl sıçanı gibi hayvanları avlamak ve ata binmek isteyen bu çocuğun, imkânsız gibi görünen bir durumda tanrısal -dua ve adak gibi- faktörlerle dünyaya gelmesi kahramanlığının işaretidir.

Başkurt destanlarından **Kuzykürpes**'te üç eşinden de çocuk sahibi olmayan *Karabay adlı çok muhterem bir kişi* vardır. Çok sayıda mala, davara sahip olan Karabay bir gün avlanırken kendisine saldıran aslanı yener ve bundan sonra onu herkes Karabay Batır diye anar. Bu kahramanlığın ardından düzenlediği toyda *sürünün en semiz kısırağını kesip samimi olarak fakir fukaraya ikram eder, arslan gibi arslanı öldürmesine yardım ettiği için Allah ile onun*

peygamberine rahmet okur. Buna ilaveten Muhammet'ten Allah karşısında ona bir erkek çocuk vermesini dileyip tevekkülle dua eder. Toyun bitmesine yakın, gelen tanınmadık aksakallı ihtiyara izzetüikram gösterilir. Gece Karabay'da kalan aksakallı sabahleyin güneş Karataş sırtına yükselmeye başladığı sırada uykusundan uyanır... 'Karabay! Muhammet vasıtasıyla senin dileğin Allah'a ulaştırıldı. Karın Altışa sana bir oğlan çocuğu doğuracak. Peygamberimiz beni sana haber vermek için gönderdi.' der (Ergun ve İbrahimov 2000: 381-382). Gösterdiği kahramanlığın ardından sofralar kurup halkı doyuran Karabay'ın duası Allah tarafından kabul edilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde sürekli ifade edilen "sofra açıp yoksulu doyurmak" olarak nitelenen erdemlilik burada Karabay'a atfedilmiştir. Yaptığı bu izzetüikramın üzerine Allah onun duasını kabul etmiş ve isteğini yerine getirmiştir. Duasının Hz. Muhammet vasıtası ile Allah'a ulaştırılması ve kabul edilmesinin bir aksakallı aracılığı ile Karabay'a iletilmesi, dünyaya gelecek çocuğun kutsallığının göstergeleridir. Çocuğun adının bir molla tarafından Kuzıykürpes olarak koyulması ve sonrasında çocuğun büyük bir cengâver olması doğumun kutsallığını devam ettiren unsurlardır.

Tablo 1: Çocuksuzluk ile dünyaya gelen kahramanların doğumu:

Destan	Ait Olduğu Coğrafya	Anne-Babanın Durumu	Hamilelik Sebebi	Ad Koyma
Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu	Genel Türk coğrafyası – Dede Korkut Hikâyeleri	Dirse Han	Erdemlilik (Cömertlik): Açları doyurma, fakirleri giydirme, borçluları borcundan kurtarma ile bir ağzı dualının duasını alma sonucu	Kahramanlık gösterilmesi sonucu Dede Korkut'un dua ile ad vermesi
Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek	Genel Türk coğrafyası – Dede Korkut Hikâyeleri	Pay Püre Bey, Pay Piçen Bey	Oğuz boylarının dua etmesi sonucu	Dede Korkut'un dua ile ad vermesi
Manas	Kırgız Türkleri	Yakup Han	Mezara gitme, kaplıcalarda geceleme ve elmalıkta belenme sonucu	Dört peygamberin ad vermesi
Alpamış	Özbek Türkleri	Biri zengin (Bayböri), biri şah (Baysarı) iki kardeş	Sadaka verme, pirin bahçesinde 40 gün geceleme, cömertlik gösterme ile bir ağzı dualının duasını alma sonucu	Pir Şahımerdan'ın dua ile ad vermesi

Közüyke	Altay Türkleri	İki komşu kağan	Hamile geyiğin vurulmaması ile hamileliğin haber verilmesi sonucu	Ağzı dualının dua ile ad vermesi
Alpamişa	Başkurt Türkleri	80-90 yaşlarındaki İki komşu kağan Akkübek Han ve Eyler Han		Toyda ad verme
Altın Tayçı	Şor Türkleri	60-70 yaşlarındaki Ak Kağan		Toyda bir ağzı dualının dua ile ad vermesi
Alday-Buuçu	Tıva Türkleri	300 yaşlarındaki Alday Buuçu	Adak adaması, dua etmesi ve silahlarını yok etmesi ile özel olarak verilen ilacı eşine yedirmesi sonucu	
Kuziykürpes	Başkurt Türkleri	3 eşli muhterem ve zengin Karabay	Fakirleri doyurma, peygamberin duasını alma sonucu	Mollanın dua ile ad vermesi

Mezarda veya Mağarada Dünyaya Gelen Kahraman

Destan kahramanının mezarda ölü bir anneden dünyaya gelmesi özellikle Köroğlu Destanı'nın Doğu varyantlarında görülmektedir. Bu varyantlarda onun ismi “mezarın oğlu” anlamındaki “Goroğlu” olarak geçmektedir. Ölü bir anneden dünyaya gelen bebeğin bir hayvan tarafından emzirilip beslenmesi kahramanın olağanüstülüğünü açık şekilde göstermektedir. Mezarın dışında mağara gibi karanlık, kapalı bir alanda doğup büyüyen hatta gelişen kahramanlar ve onların atları da vardır. Bu tip karanlık alanlar çoğunlukla, kahramanlar için olgunluğa erişecekleri ve oradan çıktıklarında kahraman olduklarını ispatlayacakları donanımlara sahip oldukları alanlar olarak karşımıza çıkar. Tıva destanlarından Alday-Buuçu'da ise bu karanlık mekâna silahların saklanması ile çocuk sahibi olma görülmektedir. Karanlık alan diğer örneklerdeki “güçlendirme” görevinin aksine “güç unsurlarını ortadan kaldırma” görevinde kullanılmıştır.

Köroğlu Destanı'nın Türk dünyasında birçok varyantı vardır. Bu varyantlar diğer destanlardaki gibi bir ortak özden oluşmaktadır. Ancak bizim üzerinde durduğumuz kahramanın olağanüstü doğumu, Köroğlu Destanı'nın Batı (Türkiye, Azerbaycan, Balkanlar) versiyonunda ihtiyaç duyulmadığından zamanla âşıkların repertuarından çıkmıştır. Oysa Doğu -özellikle Türkmen, Özbek ve Kazak- versiyonunda bu motif korunmuştur (Bayat 2009: 50). Bu nedenle destanın Doğu varyantları üzerinde inceleme yapacağız. Köroğlu'nun Doğu varyantlarında genel olarak Cıgalı Beğ ve onun oğlu Ravşanbek var-

dır. Ravşanbek ya gözleri düşman tarafından kör edilmiş ya da öldürülmüştür. Ravşanbek'in ölen eşi hamiledir ve o hâlde mezara gömülür. Anne ölmesine rağmen karnındaki bebek mezarda doğar ve bir keçi, deve veya kısrak (bir yerde aslan) tarafından emzirilir. Daha sonra burada onu görenler tarafından veya -rüyasında dede Cıgalı Beg'e bildirilmesi ile- dedesi tarafından buradan alınan çocuk büyür. Ona mezarda doğduğu için "mezarın oğlu" anlamında "Goroglu" adı verilir ve çocuk çeşitli kahramanlıklar gösterir. Ölü bir anneden dünyaya gelen bir çocuğun mezar gibi karanlık bir ortamda bir hayvan tarafından kendiliğinden emzirilip büyütülmesi onun kutsallığının en büyük delilidir. Sonrasında gösterdiği kahramanlıklarla bu olağanüstü doğumunun sebebi açıklanabilmektedir. Köroğlu Destanı'nın Doğu varyantları mezarda doğum motifini en iyi şekilde işleyen Türk destanlarıdır, diyebiliriz.

Fuzuli Bayat, Köroğlu Destanı'nın özellikle Özbek, Türkmen ve Kazak varyantlarında dikkat çeken hayvan tarafından emzirilmenin, Dede Korkut'un Kazak efsanelerinde yer alan mezardan çıkışının ve dev kızından doğuşunun bir başka biçimi olduğunu belirtir. Böylece Türk dünyasında büyük öneme sahip bu iki tipi -Dede Korkut ve Köroğlu- şaman mitolojisine bağlayarak onları "ışığın simgesi, karanlığın antitezi" yapar (Bayat 2009: 56). Özellikle Köroğlu Destanı'nın Doğu varyantlarında karşımıza çıkan mezar, doğumu ve ölümü birleştiren bir unsurdur. "*Nitekim o insanın öldükten sonraki mekânı, aynı zamanda ikinci doğuşunun gerçekleştiği yerdir. Buradan da mezarın ana rahmine benzetilmesi ortaya çıkar.*" (Bayat 2009: 61). Kırgız Türeyiş Destanı'nda ataları bir inekle mağarada yaşamış ve Kırgızlar oradan türemiştir. Türklerin ilk atasını Aya Ata ile açıklayan destanda da mağarada yaşama söz konusudur. Mağara ile ana rahmi arasında bir benzetme yapıldığı görülmüştür (Ögel 1993: 27-28). Uygur Türeyiş Destanı'nda da ağaçtan türeme motifi ile ağaç kovuğunun ana rahmine benzetildiğini biliyoruz.

Köroğlu Destanı'nın Türkmen varyantında hamile karısının ardından kendisi de ölen yiğit ve akıllı Adı Beğ vardır. Adı Beğ'in babası Cıgalı Beğ, oğlunun güzelliği ve yiğitliğinin devamını istemektedir. Bu sırada ona mezarda keçi tarafından emzirilen oğlunun çocuğu getirilir. Çocuğa fakir biri tarafından önerilen Guroğlu değil, Rövşen adı verilir. Yetiştirilmek için bir mollanın yanına verilen çocuğun kavgacılığından bezem halkın ona zarar vereceğini düşünen Cıgalı Beğ, Rövşen ile beraber Rum diyarına gidip seyislik yapmaya başlar. Burada hünkâra beğenilmeyen bir tay seçtiği için gözleri kör edilir ve oradan ayrılan Rövşen'e de "Köroğlu" adı verilir. Destanın başka bir rivayetinde kızını kıskanan han onu demirden saraya kilitler. Burada güneş ışığından hamile kalan kız, babası tarafından öldürülür ancak mezarda çocuğu "Köroğlu" dünyaya gelir (Çetin 1998: 50).

Goroğlu'nun mezarda keçi, deve veya kısrak tarafından emzirilmesi onun olağanüstülüğünü destekler niteliktedir. Öyle ki Türk mitolojisinde at, Gök Tanrı'nın bir simgesi olmanın yanı sıra -Şaman'ın yer altına veya öteki dünyaya geçişinde kullandığı için- ölümü de simgelemektedir. Deve, Türk mitolojisinde alp simgesi iken keçi Tanrı'ya kurban edilen ve hanedan arması olarak da kullanılmış bir hayvandır (Çoruhlu 2002: 140, 146, 150). Tanrı ile, gök ile bağlantısı bulunan bu hayvanlarla beslenen bebekte bir kutsallık vardır. Öyle ki destanın Kazak varyantında Goroğlu'nun annesi Akanay'a çocuğunu mezarda doğuracağı önceden rüyasında kırklar tarafından söylenmiştir ve çocuk annesinin kurumuş memesini emerek beslenir (Karadavut 2002: 85).

Hakas destanlarından **Altın Arıĝ**'da destana adını veren kahraman, *kendiliğinden yaratılmış, yok olacak ruhu yok, dökülecek kanı yok* bir kadındır (Özkan 1997: 49). Destanın kahramanının kadın olması yanı sıra destanda kadın karakterlerin ağır bastığı görülmektedir. *Ak taş döşekte diş kadar beyaz zırh giyinmiş, parlak taş düğmeli, altmış saç örgüsü sırtına yayılmış, kavağa benzer dalları yok, deveye benzer hörgücü yok, canlandırarak ruhu bedenine girmemiş, kendisi bütünüyle var olmaya hazır, güzel, hoş Altın Arıĝ Kız* (Özkan 1997: 55) yeryüzünün en yüksek tepesi diye nitelenen Kirim Dağı'nda uyku hâlinindedir. Altın Arıĝ Kız'a dair verilen bu "güzel" tasvirinin bulunduğu yerin en yüksek tepe olması, içinde yattığı ak kayanın devamlı parlaması, kendiliğinden yaratılmış, etten kemikten bir canlı olmaması ve sürekli "ak, parlak, altın" ifadeleri ile beraber adının geçmesi ile tanrısal bir nitelik taşıdığı görülmektedir. O, başka bir kadın karakter Huu İney'in sürdürdüğü sihirli ak su sayesinde dirilmiştir. Bu sihirli sudan sonra Altın Arıĝ Kız'ın *etin, kanının saçılması, derin nefes alması ve gözlerini açıp oturması* (Özkan 1997: 93) yani bir insan gibi ete kemiğe bürünmesi söz konusudur. Başta tanrısal bir özellik taşıyan Altın Arıĝ, dirilme ile olağanüstü özellikleri olan bir insan biçimini almıştır. Destanın devamındaki bölümlerde Altın Arıĝ'ın olağanüstü özellikleri olan bir kahraman olarak var olduğu görülmektedir.

Kazak destanlarından **Edige**'de Toktamış Han'ın kuşu Kuvkanat'a bakmak üzere memleketinden gelen han oğlu Kuttıkıya, babasının eski dostlarından birine bu kuşun yumurtalarından birini gizlice gönderir. Bunu duyan Toktamış Han, Kuttıkıya'nın başını vurdurur ve karısının karnındaki bebeği almak için bekler. Kuttıkıya'nın karısı bekleyenlere yeni doğan köpek yavrusunu verir, kendi bebeğini ise eski yurduna gönderir. Eski yurda giden bebeğin han soyundan olduğunu anlayan aile ona Edige adını verir. Toktamış Han'ın bu çocuğu yanına çağırması üzerine onun yerine kendi çocuklarını gönderen aile han soyunun Edige vasıtası ile sürmesini ister. Olan biteni öğrenen Edige, Toktamış Han'ın yakınındaki kırk yiğitten biri ile arkadaş olarak ona yaklaşır ve ailesinin intikamını almak için mücadele eder. Edige han soyundan bir

kahramandır ve kaçırılarak hayatta kalmıştır. *O kemik kürekleri kapak kadar, alnı tokmak kadar, boynu kurık kadar, gözleri yanan ateş gibi parıldayan bir çocuktur* (Sengirbayev 2007: 137). Onun Toktamış Han'dan saklanarak doğması, büyütülmesi ve taşıdığı bu özellikler kahramanlığının belirtileridir. Diğer destanlarda fazla karşımıza çıkmayan bu saklanarak doğum ve büyütülme, her ne kadar somut anlamda olmasa da soyut anlamda bir “karanlık, kapalı” mekânda dünyaya gelme ile ilgilidir, diyebiliriz. Edige olağanüstü büyüklükte ve güçte bir fiziğe sahip olmasının yanı sıra akıllı ve adildir. Bu özellikleri ile Toktamış Han'ın da dikkatini çeken Edige, çeşitli olaylardan sonra han olmuştur (Çetin 1998: 47). Özellikle gözlerinin *yanan ateş gibi* olması onun kutsallığının en büyük delilidir. Ayrıca destanın Kazak versiyonlarından biri ile Tatar ve Başkurt varyantlarında annesi peri kızıdır (Çetin 1998: 47).

Tablo 2: Mezarda ya da mağarada dünyaya gelen kahraman:

Destan	Ait Olduğu Coğrafya	Anne-Babanın Durumu	Karanlıktaki Kahraman	Ad Koyma
Koroğlu	Doğu Varyantları (Kazak, Özbek, Türkmen vs.)	Gözleri kör edilen ya da öldürülen Ravşanbek ile öldürülen hamile anne	Çocuğun mezarda ölü anneden doğması, keçi, deve veya kısırak tarafından emzirilmesi	Mezarda doğdu-ğu için “Goroğlu” adının verilmesi
Altın Arığ	Hakas Türkleri	Anne-baba yok, kendiliğinden yaratılma	Ruhu yok, canı yok mağarada yatan kahramanın sihirli bir su ile cana gelmesi	İsmi baştan beri vardır.
Edige	Kazak Türkleri	Han soyundan han oğlu Kuttıya	Çocuğun düşman handan saklanarak doğması ve büyütülmesi	İsmi baştan beri vardır.

Çeşitli Mitik Unsurlarla Dünyaya Gelen Kahraman

Kimi destanlarda ise kahramanların kurttan, ağaç kovuğundan türemesi, güneş ışığı ile hamile kalan bir anneden olması gibi mitik unsurlarla dünyaya gelmesi söz konusudur. Bu tip olağandışı durumlarla doğan bir çocuğun daha doğmadan anne-babadan dolayı kahramanlık vasfı taşıması söz konusudur. Ufuk Tavkul'un Karaçay-Malkar Nart destanlarındaki olağanüstü doğumlarla ilgili yaptığı çalışmada, mitik unsurlarla meydana gelen birçok kahramana örnek verilmiştir: *“Bir rivayete göre yer Tanrısı ile gök Tanrısı'nın oğlu, diğer rivayete göre insan annenin melek babanın oğlu Debet; ay annenin, güneş babanın kızı Satanay Biyçe; yere düşen bir yıldızdan doğan oğul Özümek; çocuklarını yiyen bir emegenin oğlu Karaşavay; granit taşından doğan bir oğul olan Sosurka...”* (Tavkul 2001).

Türk destanlarında sıkça karşımıza çıkan ağaçtan, kurttan, periden vb. unsurlardan dünyaya gelen kahraman farklılığını hissettirir. Öyle ki Göktürklerin menşeyini açıklayan destanlarda, onların atası olan çocuklar bir kurttan doğar (Ögel 1989: 20-29). Uygurların Türeyiş Destanı'nda da onlara han olan çocuklar Toğla ve Selenge ırmakları arasındaki iki ağaçtan doğarlar (Ögel 1989: 74-75). Doğumu nedeni ile kendilerine kutsallık atfedilen bu çocuklar, ileride gösterdikleri kahramanlıklarla bunu doğrulamıştır. Bu şekilde dünyaya gelen çocuk, Türklerin hanı olmuş ve onlara yol göstermiştir. İslamiyet öncesi dönemin meşhur destanlarında yer alan kahramanların böyle mitik unsurlarla dünyaya gelmesi buna dair yaygın inanışları da göstermektedir.

Burada, her ne kadar bir kahraman olmasa da düşman olan bir unsura da yer vermek isteriz. Çünkü destanlarda kahramanların düşmanları, rakipleri kahramanlar kadar güçlü ve bazı olağanüstülüklerle sahiptir. Kahramanın karşısında güçlü bir düşman olmalıdır ki kahramanın gerçek anlamda bir kahraman olduğu, güç gösterdiği anlaşılabilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nden **Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan**'da Oğuz'un başına bela olan Tepegöz, çoban ile peri kızının çocuğudur. Tepegöz'ün *gövdesi adam, tepesinde ise bir gözü vardır. (Dadının) memesini ağzına aldı. Bir emdi, olanca sütünü aldı, iki emdi, kanını aldı, üç emdi, canını aldı... Oğlancıkların kiminin burnunu, kiminin kulağını yemeye başladı* (Ergin 2008: 208). Bu şekilde Oğuz'dan her gün iki adam yiyen Tepegöz, boyun kahramanı Basat tarafından öldürülerek Oğuz'u rahata erdirir.

Oğuz Destanı'nda Oğuz'un doğumu sırasında annesi *Ay Kağan'ın gözleri aydın olmuş, renklenmiş, ışık dolmuştur* (Bang ve Arat 2012: 91). Işık motifi destanlarımızda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Annenin gözleri parlayarak bebeğini dünyaya getirmesi başka destanlarda da mevcuttur. Annenin isminin gece parlayan göksel bir unsur olması, gözlerinden ışık gelerek doğum yapması ve doğan *oğlanın yüz renginin gömgök, gök mavisini* olması tesadüfi bir durum değildir. Oğuz'a yol gösteren *gömgök tüylü, gök yeleli kurt*, Oğuz'un çadırına giren ışıkta görünmüştür. Bu kurt konuşmuş ve Oğuz'un ordusuna önderlik ederek savaşta galip gelmelerine vesile olmuştur. Başka Türk destanlarında da gördüğümüz gök renkli erkek kurt, Gök Tanrı'nın bir simgesidir (Çoruhlu 2000: 136). Oğuz'un dünyaya gelişindeki ışık ve yüzünün mavi renkli oluşunun bu Tanrı simgesi kurt ile aynılık taşıması, Oğuz'un da tanrısal bir kahraman olduğunu ispatlar niteliktedir.

Oğuz'un *kıpkızıl ağzı, ateş gibi benzi, al al gözleri, kara saçları ve kaşları ile perilerden daha güzel; öküz ayağı gibi ayağı, kurdun bileği gibi bileği, samur omzu gibi omzu, koca ayı göğsü gibi göğsü ve vücudunun her yeri tüylerle dolu bir insan* olarak tasvir edilmesi onun güzelliğini ve gücünü vurgulamaktadır. Kırmızı renk mitolojilerde güneşin ve savaş tanrılarının rengi olarak

yer almaktadır. Bu renk kuvvet, güç, iktidar ifade eder (Çoruhlu 2002: 186). Altay bölgesindeki bazı efsanelerde gözleri ateşli, Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan çocuklar görmek mümkündür (Ögel 1993: 136-137). O hâlde Oğuz Kağan, Manas ve Cengiz gibi en önemli Türk destan kahramanlarında karşımıza çıkan bu “kızılık”, kut inancı ile doğan kahramanlarımıza bilinçli bir şekilde atfedilmiş bir özelliktir. Çünkü o, âdeta Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Oğuz Kağan Destanı’nın sonunda Oğuz Kağan’ın “*Ben ödedim çok şükür! Borcumu Gök Tanrı’ya!*” (Bang ve Arat 2012: 104) demesi, onun kendini yeryüzüne Tanrı’nın düzenini kurmak ve korumak maksadı ile gönderilen Tanrı’nın elçisi oluşu düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.

Anasının sütünü bir defa içmesi, pişmemiş etler, şarap ve aş ister olması, ansızın dile gelip konuşması, kırk gün geçtikten sonra yürür olması, atları tutup onlara binmesi ve avlara gitmesi (Bang ve Arat 2012: 91-92), Oğuz’un henüz bebekken gösterdiği olağanüstülükleridir. Türk destanlarında kahramanın atının ve avlanmasının ne kadar önemli olduğu ve burada da bunun belirtildiği düşünüldüğünde, bu tasvire göre karşımıza bir bebek değil güçlü bir kahraman çıkmaktadır.

Oğuz’un göğün kızı ile evlenmesi faslı şöyle anlatılmaktadır: “*Oğuz Kağan bir yerde, Tanrı’ya yalvarırken: Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten! Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten! Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın, oturduğunu gördü, ortasında bir kızın! Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı, çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup Yıldızı! Öyle güzel bir kız ki gülse gök güle durur! Kız ağlamak istese gök de ağlaya durur!*” (Bang ve Arat 2012: 93-94). Oğuz Kağan’ın yukarıda bahsettiğimiz göksel unsurlarının benzerleri göğün kızı olarak nitelenen eşi için de mevcuttur. Oğuz Kağan gibi kutsal bir ışıkla dünyaya gelen kız, çok güzeldir. Ona göğe ait birçok özellik yüklenmiştir. Oğuz’a yol gösteren gök yeleli kurdun bir ışıktan oluştuğu ve tanrısal olarak nitelenmesi bu kız için de geçerli olacaktır.

Oğuz’un yerin kızı ile karşılaşması ise şöyle anlatılmıştır: “*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan, gölün ortasında bir tek ağaç uzuyordu, ağacın kovuğunda bir kız oturuyordu. Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı, ırmak dalgası gibi saçları dalgalıydı. Bir inci idi dişi, ağızda hep parlayan...*” (Bang ve Arat 2012: 94). Irmağın içindeki yalnız ağaçta duran bu kız yerin kızıdır. Bu sebepten onun özellikleri ırmakla, denizle, yerle ilgilidir. Destanlarımızda bir yerde tek başına bir ağacın bulunması sıkça karşımıza çıkan bir durumdur. Bu ağaç, Tanrı’yı temsil etmektedir. Ondan dünyaya gelen kız tanrısal özellikler taşımaktadır. Oğuz’un yüzünün ve kurdun yelesinin gök olması gibi kızın da gözlerinin gök olması onun tanrısallığının bir ifşasıdır.

Oğuzname’de ise Uygur yazmasındaki gibi doğum anında bir olağanüstülük görünmemektedir. Ancak doğan bebek üç gün annesini emmez. O dö-

nemde kâfir olan anne rüyasında oğlunun kendinden isteği olan Hak dinine tapmayı kabul edince bebek annenin sütünü emer. Bu bebeğin güzelliği insanlar arasında onun *bütün eşlerinden yüce olacağı, hayatının ünle dolacağı* şeklinde yorumlanır. Bu bebeğe ad vermek için düzenlenen toyda onun “*Adım Oğuz’dur!*” (Bang ve Arat 2012: 122-123) demesi, kâfir Türkler tarafından da Tanrı sözü gibi kabul edilir. Uygur rivayetinden daha az olağanüstülüklerle sahip İslami rivayette Oğuz’un Ebülce-Han, Dib Yabgu ve Kara Han’a dayanan güçlü ve hükümdarlıkta başarılı soyu verilmiştir. Böylece Oğuz’un kahramanlığı genetik bir özellik olarak gösterilmiş ve okuyucunun Oğuz’a verilecek tüm olağanüstü özellikleri normal karşılması sağlanmıştır. Annesini ve daha sonra eşlerini Hak dinine çağıran Oğuz, Uygur rivayetindeki gibi tanrısal bir kahramandır.

Tıva destanlarından **Arı-Haan**’da sarı yalçın kayanın ortasında bir *yalnız bodur ağaç var imiş... Yalnız bodur ağacın ortasında, parmak başı kadar, yuvarlak ur varmış... Ağacın ortasındaki uru, gün be gün büyüyüp, bir gün kişi başı kadar olup, bir gün tokmak gibi olmuş. Daha sonra büyük demir kazan gibi olup yarılıvermiş. Ondan altın başlı, gümüş göğüslü oğlan çıkıp gelip, ağacın gövdesinden tutunuverip oturup durmuş* (Ergun ve Aça 2005: 225-226). Oğuz Kağan’ın eşi yerin kızı da bir yalnız ağaçtan üremiştir. Onun gibi Arı-Haan’ın Tanrı’yı temsil eden bu yalnız ağaçtan dünyaya gelmesi onun daha doğuştan bir kutsallığa sahip olduğunu, bu sebepten ileride göstereceği kahramanlıklara şaşılmayacağını belirtmektedir.

Altay destanlarından **Erke-Koo**’da çocuksuz Ar-Aspak adlı bir ihtiyar kutsal kayın ağacının dibinde yedi gün boyunca uyur, uyanır ve çocuğu olmadığından bütün malının, yurdunun yok olmasının gözünde olmadığını söyler. Evine gelip tekrar uykuya dalan Ar-Aspak uyandığında söylediği her şeyin gerçek olduğunu, Ak-kaan’ın yurdunu talan ederek her şeyini götürdüğünü görür. Geriye sadece *annesinin demir yüksüğü kalmış, babasının çakmak taşı kalmış, başka bir şey kalmamış. Annesinin demir yüksüğünden su sızıp duruyormuş. Babasının çakmak taşından su sızıp duruyormuş. Annesinin demir yüksüğünden bir kız çocuğu çıktı. Babasının çakmak taşından zayıf, kötü bir tay çıktı, bir erkek çocuk çıktı. Erke-Koo diye adlandı, gereksizi (kız çocuğu) büyüğüydü, gerekli (erkek çocuğu) küçüğüydü* (Dilek 2007: 32-34). Çocuksuzlukla başlayan destanda yüzük ve çakmak taşından üreyen iki çocuk dünyaya gelmiştir. “*Ev ve nesnelere insanın geçmişi ve geleceğini koruma altına alır ve insanın zamandaki ve mekândaki fiziksel varlığını barındırır. Nesnelere insan belleği, hatıraları ve genel anlamda hayatıyla olan yakın ilişkisi insanla nesne arasındaki ilişkinin de kaynağıdır.*” (Demir 2011: 20). Anneden ve babadan yadigar bu nesnelere üzerinde Ar-Aspak’ın kendi genetik özellikleri, soyunun hatta talan edilen yurdunun hatıraları mevcuttur. Nesne

ile insan arasındaki ilişkinin de sezdirildiği bu destanda yer alan yüksük ve çakmak taşı nesnelere çocuk olması, Türk destanlarında görmeye pek alışık olmadığımız bir masal unsurudur. Bununla ilgili Abdülkadir İnan'ın aktardığı efsane şöyledir: “Tanrı Ülgen biri kara biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avcunda ezerek bir taşın üstüne koyarak diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen ateş yakmasını insanlara öğreterek, «bu ateş atamın kudretinden taşta düşmüş ateştir» dedi. Bundan dolaydır ki Altaylar ve Yakutlarda çakmak taşı kutsaldır.” (İnan 1972: 66). Ateşin, ateş renginin kutsallığı Oğuz Kağan Destanı'nda da karşımıza çıkmıştı. Oğlanın atı ile bir çakmak taşından üremesi onun kahramanlığının doğumdaki göstergesidir.

Her ne kadar “gereksiz” diye nitelense de benzer kutsallıklar kız çocuğuna da atfedilmiştir. Kızın sıradan bir yüksükten değil, anneden kalan demir yüksükten üremesi onun kutsallığının işaretidir. Türk destanlarında çeşitli materyallerin demirden olması, Türklerin Ergenekon'dan demircinin demir dağı eritmesi ile çıkması, kimi destanlarda demir dağların kahramanın karşısına çıkması bilinçli bir kullanımdır. F. Altheim'in Moğollarda ve Türklerde “demirci” (tarkhan) sözünün aynı zamanda “kahraman” ve “yalnız, atlı savaşçı” anlamlarını taşıdığını belirtmesi bu düşüncemizi desteklemektedir (Eliade 2000: 90). Bu iki çocuğun çok yaşlı bir babanın anne-babasından yadigar iki nesneden, kutsal kayın ağacının altında yedi gün uyuduktan sonra ettiği bedduanın kendine dönmesi sonucu tüm malının talan edilmesiyle dünyaya gelmesi oldukça dikkat çekici bir doğum özelliğidir.

Tablo 3: Çeşitli mitik unsurlarla dünyaya gelen kahraman:

Destan	Ait Olduğu Coğrafya	Anne-Babanın Durumu	Kahramanın Özellikleri	Ad Koyma
Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan	Genel Türk coğrafyası / Dede Korkut Hikâyeleri	Çoban ile peri kızı	Çoban ile perinin yasak münasebetinden insan vücutlu, tepesi tek gözlü, insan yiyen, çok güçlü bir varlık	Fiziksel özelliklerine göre ad verme “Tepegöz”
Oğuz Kağan Destanı	Genel Türk coğrafyası	Anne Ay Kağan	Annenin gözleri parlayarak doğum yapması, gök yüzlü, kızıl ağızlı, kara saçlı, perilerden güzel, birçok hayvandan oldukça güçlü bir çocuk olması	

Oğuzname	Genel Türk çoğ- rafiyası	Baba kâfir Kara Han	Çocuğın üç gün kâfir anneyi emmesi ve anneyi Hak dinine davet etmesi	Kendi adını ken- dinin vermesi
Arı Haan	Tıva Türkleri	Sarı yalçın kayanın orta- sındaki yalnız bodur ağaç	Ağaçtan altın başlı, gümüş göğüslü bir oğlan dünyaya gel- mesi	
Erke-Koo	Altay Türkleri	Tüm malını kaybeden ihti- yar Ar-Aspak	Anneden yadigâr yüksükten bir kız, babadan yadigâr çak- mak taşından bir tay ve erkek çocuk olması	Erkeğe Er- ke-Koo adı ve- rilir

Sonuç ve Değerlendirme

Yaşadığı toplumu en iyi şekilde temsil eden ve onun tüm unsurlarını üzerinde barındıran destan kahramanının bunca olağanüstüklere sahip olacağını haberi, doğumunda hatta doğumundan önce yapılan adak, cömertlik, ziyaret gibi birtakım ritüeller ve yaşanan olağanüstü olaylarla hissettirilmiştir. Bu sayede destan dinleyicisi/okuyucusu, destan kahramanının kahramanlığına ve olağanüstüklere doğal bir sürecin sonunda ulaşmış olduğunu düşünmektedir.

Genel anlamda üç başlıkta topladığımız olağanüstü doğum özelliklerinde ağırlık “çocuksuzluk” motifine bağlı görünmektedir. Varlıklı bir ailenin, elindeki bu varlıklardan vazgeçerek veya onları paylaşarak, salt iyi niyetle ve çeşitli ritüelleri gerçekleştirerek Tanrı’ya dua etmesi sonucunda çocuk sahibi olması söz konusudur. Alpamişa dışındaki Müslüman Türklere ait destanlarda kahramanın olağanüstü doğumu sadaka, kutsal kişiler ve dua -ağzı dualının duasını alma ve dua etme- etrafında döner. Müslüman olmayan Türklere ait Alday-Buuçu, Altın Tayçı ve Közüyke destanlarında ise kahramanın olağanüstü doğumu fiziksel yetersizlik -ileri yaş ve çocuğu olmama-, adak/iyilik ve dua -ağzı dualı ihtiyar- ekseninde dönmektedir. Her ne kadar Müslüman olmayan Türklere fiziksel yetersizlik görülse de bir şekilde “dua”nın etkisinin kahramanın olağanüstülüğünü pekiştirmesi dikkat çekicidir.

Ağırlıkça ikincil olarak karşımıza çıkan çeşitli mitik unsurlarla dünyaya gelen kahramanlardır. Buna bağlı olarak elimizde bulunan bulgular, destan döneminin mit ile sıkı bağlarını ortaya koymaktadır. Müslüman olmayan Türklere ait Arı Haan, Erke-Koo ve Oğuz Kağan destanlarında ağaç kültü, kaya kültü gibi doğa kültürleri ile ışık, maden, gök, yer gibi doğa motifleri fark edilmektedir. Hatta masal unsurları bile görülmektedir. Oğuzname ile Dede Korkut’ta ise bu mitik unsurların onlara göre daha az olmasına rağmen önemli derecede hâlen varlığını göstermesi, Türklere, farklı coğrafyalarda bile olsa ortak kültür devamlılığını vurgulamaktadır.

En az bulguya rastladığımız mezar, mağara gibi karanlık bir ortamda dünyaya gelen kahramanlardır. Bu bağlamda ana rahmini temsil eden mezar ve mağara gibi kapalı alanlar, Türkiye’den uzak coğrafyalarda daha sık görülmektedir. Oğuz Kağan ve Türeyiş destanlarındaki “ağaç kovuğundan türeme” ile kendini gösteren temsilî ana rahmi, en önemli ve günümüze yakın örneklerden Köroğlu Destanı’nda Batı Türklerinde yok olmuştur. Destanın Doğu varyantlarında hâlâ kendini koruyan bu özellik, Batı Türkleri ile Doğu Türklerinin destanlardaki en ayırıcı özelliklerinden gibi görünmektedir.

Bütün bunların ışığında yaşanan coğrafyalar, inanılan dinler, destan adları, kahramanların bazı özellikleri değişse de Türk dünyası destanlarının ortak özünü yitirmediği ve geçirdiği bu değişimlere göre kendini yeniden biçimlendirerek orta kökene dayandığı görülmüştür.

Kaynakça

- ALPTEKİN, Ali Berat (1998), “Kazakistan Kaynaklarına Göre Dede Korkut’un Doğumu”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 6, s. 639-645.
- BANG, W., R. R. Arat (2012), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, Örgün Yayınevi.
- BAYAT, Fuzuli (2009), *Türk Destanlık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2013), *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- BEKKİ, Selahaddin (2011), “Bazı Halk Anlatıları ve Dinî Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (Babasız) Doğumu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S 58, s. 111-130.
- ÇETİN, İsmet (1998), “Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu”, *Millî Folklor*, S 39, s. 46-52.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2007), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- DEMİR, Ayşe (2011), *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2002), *Altay Destanları I*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007), *Altay Destanları III*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2001), “The Birth of Hero in Turcic Epics”, *Millî Folklor*, S 49, s. 16-26.
- ELIADE, Mircea (2000), *Demirciler ve Simyacılar*, Çev.: Mehmet Emin ÖZCAN, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Dede Korkut Kitabı I*, 6. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGUN, Metin ve diğerleri (2000), *Başkurt Halk Destanları*, Ankara, TÜRKSOY.
- ERGUN, Metin ve diğerleri (2004), *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERGUN, Metin ve M. Aça (2005), *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERGUN, Metin (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2002), *Manas Destanı (Türkiye Türkçesiyle)*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1972), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- JIRMUNSKIY, V. M. (2011), *Türk Kahramanlık Destanları*, Çev.: Mehmet İSMAİL ve diğere-
leri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (1976), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (2002), *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı*, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye
Manas Üniversitesi Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi I (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*,
Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Fatma (1997), *Altın Arış Destanı*, Ankara, Bilig Yayınları.
- (SENGİRBAEV), Murın Jırav (2007), *Kazak Destanları Kırım'ın Kırk Batırı IV*, Çev.: Fikret
TÜRKMEN ve diğere-leri, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAVKUL, Ufuk (2001), "Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi",
Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S 11, s. 166-190.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (2009), "Türk Destancılık Geleneği", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*,
S 6, s. 7-15.
- YILDIZ, Naciye (2009), "Türk Destanlarında Çocuksuzluk", *Milli Folklor*, S 82, s. 76-88.
- YOLDAŞOĞLU, Fazıl (2000), *Alpamış Destanı*, Dzl.: Sadık TURAL ve diğere-leri, Çev.: Aysu
ŞİMŞEK ve diğere-leri, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

